

УДК 321.01

Політичний плюралізм: багатогранність змісту

Марина Остапенко,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена дослідженню проблеми багатогранності змісту політичного плюралізму. Спираючись на аналіз споріднених з ним понять, робиться спроба розкрити його зв'язок з поняттями толерантності та політичної стабільності / нестабільності.

Ключові слова: політичний плюралізм, толерантність, політична стабільність, нестабільність.

The article is devoted to the problem of many-sided nature of maintenance of political pluralism. On the basis of analysis of related concepts, the author makes an attempt to expose its connection with the concepts of tolerance and political stability / instability.

Keywords: political pluralism, tolerance, political stability, instability.

Трансформаційні зміни, які відбуваються в Україні, актуалізують і суттєво розширюють коло питань, що потребують наукового осмислення. Серед них і проблема плюралізму, зокрема – політичного. Зазначений феномен має не лише інструментальний характер, а й свою самоцінність. Аналізу потребують не лише форми, в яких він здійснюється в країні, у який спосіб є можливість співіснування різних політичних сил і течій, а й його глибинні основи.

Поняття «плюралізм» за різними джерелами визначається як «множинний», «більше». Вперше це явище було використано у філософії. Так, звернення до певних аспектів плюралізму можна виділити у поглядах Х. Вольфа (власне, йому приписують перше використання терміну «плюралізм» для визначення філософських вчень, які обґрунтовують

існування більше двох першооснов буття), Ж. Бодена (проблема співвідношення між єдиним і множинним суверенітетом), П. Бейля (релігійний плюралізм), Д. Дідро, Вольтер, Ламетрі (обстоюють ідеї свободи думки і слова як основи плюралізму), Ш. Монтеск'є (принцип розподілу влади), К. А. Гельвеція (визначив ознаки плюралістичного суспільства, у якому людина має можливість вільно розмірковувати про будь-які речі, висловити все, про що думає, виразити протилежну думку, вислухати заперечення своєї; ідея необхідності свободи друку), П. А. Гольбаха (основи соціального плюралізму), Дж. Медісона (обґрунтування ідеї про різноманітність суспільних груп, думок), У. Джемса (світоглядний плюралізм), А. Ф. Бентлі (групи інтересів – основа суспільства), Г. Дж. Ласкі (сформулював такі поняття як плюралістична теорія держави і політичний плюралізм).

Сучасні науковці до ранніх теорій політичного плюралізму відносять праці А. де Токвіля, Е. Дюргейма. У 60-70-ті роки ХХ століття з'являються теоретичні розробки Р. Даля, Дж. Сарторі, А. Лейпхарта, Х. Лінца, А. Степана, Ч. Ліндблома, Дж. Гелбрейта, які розкривають базові засади плюралістичної демократії. Пізніше спостерігається фаза «занепаду» уваги наукової спільноти до окресленої проблеми. В останні роки, особливо в країнах, що переживають період трансформації політичних систем, відмічається «відродження» плюралізму, що пояснюється, по-перше, процесом демократизації й гуманізації суспільного життя, зростанням обсягів громадянської свободи з наявністю альтернатив, можливістю і необхідністю вибору. По-друге, різноманітність і наявність альтернатив є необхідною умовою розвитку та поступального прогресу суспільства в цілому.

Хоча з часів перебудови проблема плюралізму викликала підвищену увагу вітчизняних науковців і політиків, проте зміст і особливості цього поняття залишаються недостатньо розробленими, що певним чином визначає напрямок наукового пошуку. Отже, *метою* статті є теоретичний аналіз змісту феномена політичного плюралізму у контексті його зв'язку з іншими явищами демократичного суспільства.

Зважаючи на розмаїття видів плюралізму – політичний, соціальний, релігійний, культурний, ідеологічний, партійний – можна визначити основне змістовне навантаження даного поняття. Це множинність тих чи інших явищ, заперечення моноцентризму, визнання прав носіїв різних поглядів, ідей, концепцій.

Плюралізм політичний – це по-перше, нормативне (конституційно-правове) визнання допустимості різних поглядів, підходів, позицій, концепцій в суспільно-політичній сфері; по-друге, здійснення влади при взаємодії і врівноваженні одним одним декількох або значної кількості суб'єктів політичних відносин [7].

Досліджуючи змістовне наповнення поняття політичного плюралізму, варто виділити ті феномени, які, на наш погляд, найбільше розкривають

його зміст: інтерес, ідеологія, толерантність; група, партія, партійна система; конкуренція, діалог, партнерство, протистояння, боротьба; інтеграція/дезінтеграція; стабільність/нестабільність, політичний порядок. Проаналізуємо зв'язок між деякими з них.

Процес взаємодії між соціальними і політичними силами, інтересами і потребами будується на основі діалогу, а діалог, у свою чергу, на компромісі, який не можливий без вміння і бажання сторін розуміти і поважати точку зору один одного. Все це стосується такого поняття, як толерантність. Для будь-якої країни формування толерантності виступає запорукою збереження соціальної, політичної, міжетнічної, культурної стабільності її соціуму. Філософський аналіз толерантності представлений у працях А. Бодриліна, Ж. Бодріяра, Р. Валітова, Л. Дробіжевої, Дж. Мілля, А. Нуруллаєва, А. Скрипника, М. Хом'якова, Ю. Хабермаса та інших. Дослідженню проблеми толерантності в умовах транзитних суспільств присвячено праці С. Гранта, Д. Гібсона, Р. Добсона, А. Міллера, А. Фініфтер, В. Хеслі, Д. Хоната й інших.

Загалом, наприкінці 90-х років минулого століття проблема толерантності була визнана у науковому колі як одна з найактуальніших. В Україні толерантність починає активно вивчатися в останні роки. Це праці О. Гриви, І. Кресіної, В. Логвинчук, М. Соколова та інших науковців. Дослідження ускладнюється тим, що існують різні підходи до розуміння цього феномена, різні тлумачення, що дає підстави говорити про толерантність у різних вимірах і сферах прояву.

У Декларації принципів толерантності записано: «Толерантність – це гармонія, єдність у багатоманітності» [1]. Подібне надає підстави стверджувати, що толерантність є одним з показників сформованості і вияву плюралізму. За таких обставин толерантність надає можливість існуванню і реалізації свободи вибору: без неї є неможливими ані вільна боротьба партій на виборах, ані свобода виборця підтримувати ті суспільно-політичні рухи, які відповідають його політичному вибору. Толерантність також здатна унормовувати відносини між різними соціально-політичними групами. Аналітики розглядають толерантність як основний елемент системи демократичних цінностей, вона є базовою цінністю відкритого суспільства.

Науковці визнають, що толерантність – складна та суперечлива категорія, що обумовлюється різними культурами, історичними періодами і суспільними умовами. Російський дослідник В. Лекторський у статті «Про толерантність, плюралізм та критицизм» систематизує філософські погляди щодо ідеї толерантності у чотири концепції: «толерантність як індиферентність» (визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх, при цьому державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, які є неважливими на тлі основних проблем для суспільства); «толерантність

як неможливість досягнення взаєморозуміння» (толерантність обмежує прояв терпимості повагою до іншого, якого неможливо зрозуміти і з яким неможливо взаємодіяти через несумісність поглядів); «толерантність як поблажливість» (у свідомості людини домінує становище власної культури, тому всі інші культури оцінюються як більш слабкі, які можна терпіти й одночасно зневажати); «толерантність як розширення власного досвіду і критичний діалог» (повага до іншої позиції, можливість змінювати позицію в результаті критичного діалогу) [4]. На наш погляд, остання є найбільш прийнятною для цивілізованого суспільства.

Д. Гібсон, як і більшість науковців, розглядаючи толерантність як елемент системи демократичних цінностей, запропонував концептуальну модель нетолерантності, яка визначає поведінку людини. Її основні компоненти:

- концепція «принципової нетолерантності», яка пов'язується з системою політичних та ідеологічних орієнтацій відносно демократичних інститутів та процесів, характеризується значним ступенем несприйняття демократичних змін та обережним ставленням до аргументації щодо тих чи інших демократичних символів (принципова нетерпимість);
- концепція «плюралістичної нетолерантності», яка означає нетерпимість до багатьох соціально-політичних груп, або «фокусована нетолерантність», що виявляється в нетерпимості до окремої групи (нетолерантність фокусується на певних групах);
- концепція «мажоритарної нетолерантності» – нетолерантність більшості щодо політичного опонента; індивідуальна нетолерантність підкріплюється переконанням, що вона представляє погляди значної частини соціуму;
- концепція «лідерської нетолерантності», яка передбачає концентрацію уваги на поглядах та цінностях представників політичної еліти [8].

Хоча толерантність у політиці швидше є віртуальним, бажаним станом, аніж реальним і попри те, що деякі форми реалізації толерантності не спрацьовують у сучасному світі, вчені переконують не відмовлятися від неї, а напрацьовувати нові різновиди політики співжиття представників різних культур, націй, релігій рас на своїх теренах. Переважна більшість дослідників толерантності однастайні у тому, що саме ця цінність може і повинна стати певним нормативним медіатором, обов'язково присутнім у суспільстві.

Природа політичного плюралізму є такою, що, з одного боку, він сприяє різноманіттю інтересів і поглядів, а з іншого, його метою є досягнення гармонії, узгодженості, рівноваги і в решті решт – суспільної і політичної стабільності. На перший погляд, політичний плюралізм і політична стабільність – поняття, які здаються несумісними. Проте в реаліях демократії ці явища взаємопов'язані.

Питання стабільності (нестабільності) розглядали в своїх роботах західні науковці: С. Хантінгтон, Д. Сендерс, Д. Істон, Р. Дарендорф, Л. Лейпхарт. У політичній науці тлумачення стабільності позбавлене однозначності. Залежно від того, які загально-теоретичні засади поділяють автори, до яких методів вдаються, здійснюючи аналіз певної ситуації, і залежить тлумачення стабільності. Проблеми політичної стабільності та чинників її забезпечення аналізуються в низці дисертацій і відповідних публікацій українських дослідників – Т. Грозницької, І. Кіянки, М. Ніколаєвої, Т. Перглер, Т. Сичової, Н. Тунтії, М. Шаповаленка та інших.

Російський науковець А. Макаричев виокремив вісім основних підходів до визначення й трактувань політичної стабільності: а) стабільність як відсутність у суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявність у держави можливостей, що дозволяють – у кризовій ситуації – подолати його; б) стабільність як функціонування одного уряду протягом певного періоду, яке передбачає, відповідно, його вміння успішно адаптуватися до мінливих реалій; в) стабільність (переважно у демократичних країнах) як наявність конституційного порядку; г) стабільність як наслідок легітимності влади; д) стабільність як відсутність структурних змін у політичній системі або як наявність здатності управляти ними; е) стабільність як баланс (рівновага) політичних сил; є) стабільність як наслідок «конгруентності» (відповідності) владних і громадських форм організації; ж) стабільність як модель поведінки й суспільний атрибут (стабільність – це такий суспільний стан, за якого члени суспільства обмежують себе соціально прийнятною поведінкою, розуміючи, що будь-які відхилення від цих норм ведуть до дестабілізації [6].

За А. Лейпхартом, характеристиками політичної стабільності є підтримка системи, громадянський порядок, легітимність та ефективність. У сукупності такі характеристики можна позначити поняттям функціональності, тобто ефективного здійснення суб'єктами політики покладених на них функцій. Рівновага системи політичних сил (у ширшому значенні – суб'єктів політики) та її функціональність, як найважливіші характеристики політичної стабільності, тією чи тією мірою включаються до багатьох її визначень і найбільше відповідають демократичному суспільству.

Узагальнюючи різні визначення та підходи до розуміння політичної стабільності, можна виділити її основні особливості: проявляється в суворому дотриманні і виконанні законів та інших регулюючих нормативних актів, здійсненні політичної боротьби; характеризується відсутністю політичної напруги в суспільстві; виступає оцінкою стану політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин; створює умови для нормального функціонування громадських інститутів та владних структур; стосується всіх сфер політичного та

громадського життя; сприяє інтеграції суспільства для досягнення певної мети, вирішення тих чи інших суспільно-політичних проблем.

Поглибленню знань про політичну стабільність сприяє розкриття змісту поняття «політична нестабільність». На протигагу політичній стабільності ознаками політичної нестабільності є порушення рівноваги системи суб'єктів політики і, як наслідок, – її функціональності. Є різні трактування політичної нестабільності. Як правило, її суть зводиться як до протилежності політичній стабільності й обумовлюється суспільно-політичними особливостями конкретного суспільства (розстановка політичних сил, особливості процесу прийняття рішень, наявність чи відсутність глибоких розколів, конфліктів у суспільстві, ступінь підтримки демократичного режиму населенням країни тощо). Вже згадуваний А. Макаричев вказує на те, що значна частина авторів визначають нестабільність як нездатність політичної системи управляти змінами або, точніше, справлятися з ними. Деякі зарубіжні автори трактують нестабільність як відхилення від традиційних і прийнятних для суспільства стандартів, тим самим підкреслюючи, що зміст самого цього терміну має нестійкий, відносний характер, що варіює від ситуації до ситуації і від країни до країни. Іншими словами, умови, що можуть дестабілізувати одну державу, не обов'язково матимуть такий ефект в іншій [6, с.151-152].

Наслідки політичної нестабільності позначаються на різних сферах суспільства. В економічній сфері – це зменшення іноземних інвестицій, відтік капіталу із країни тощо; у суспільно-політичній сфері – політизація суспільства, нелегітимність і неефективність влади, що у свою чергу викликає зростання злочинності, появу екстремістських настроїв та «суспільних хвороб»: популізму, нігілізму, соціальної апатії й аномії тощо.

Проведений аналіз окремих споріднених понять дозволяє зробити декілька узагальнень щодо змісту політичного плюралізму.

По-перше, аналіз праць філософської, політологічної наукової літератури щодо трактування суті плюралізму дозволяє стверджувати, що в його основу закладено принцип свободи і вибору, що призводить до різного роду суспільної диференціації, виникнення суспільних груп, політичних партій тощо. З іншого боку, не усяка множинність є плюралізмом. У цьому сенсі справедливими є слова А. Кожарова: «Лише та множинність є плюралістичною, елементи якої визнаються як незалежні, рівноправні і такі, які не знаходяться у відносинах субординації між собою; між елементами такої множинності є передусім ... конкуренція» [2]. Таким чином, при розумінні й у подальшому запровадженні політичного плюралізму важливими є визнання *конкуренції* як основи співіснування між її *рівноправними* елементами та створення відповідно для цього правового поля.

По-друге, політичний плюралізм як об'єктивне явище, корелює з іншими, збагачуючи свою суть, так і наповнюючи їх новим змістом. Найбільш споріднені можна згрупувати відповідно до того, яку грань

політичного плюралізму вони розкривають. На нашу думку, це розподіл наступний: інтерес, ідеологія, толерантність (культурологічні індикатори плюралізму); група, партія, партійна система (інституційні індикатори); конкуренція, діалог, партнерство, протистояння, боротьба (процесуальні індикатори); інтеграція/дезінтеграція; стабільність/нестабільність (індикатори результативності). Звичайно, дана класифікація потребує подальших уточнень.

По-третє, варто зважати на те, що взаємовпливовість між явищами може посилювати чи послабляти як позитивні, так і негативні аспекти кожного з них. Характер взаємовпливу, на наш погляд, визначають особливості конкретного суспільства: історичні, економічні умови його розвитку, політичні та правові традиції, рівень політико-правової культури як еліти, так і пересічних громадян тощо.

Основними шляхами мінімізації негативного впливу політичного плюралізму в нашій країні можна виділити: соціально-економічну, політичну, правову стабілізацію у суспільстві, виховання поваги до законів та прав людини і також їх дотримання; політичну освіту та політичне виховання, формування почуття відповідальності (в тому числі і політичної) як однієї з цінностей сучасної людини; формування громадянської культури, культивування громадянської ініціативності, активності, свідомої участі у суспільно-політичному житті; вдосконалення інститутів громадянського суспільства, доступність і розуміння пересічними громадянами механізмів легального вираження і захисту інтересів; доступ до відкритої інформації широких верств населення, здійснення контролю з боку населення за владою у конституційно-правовому порядку тощо.

Література:

1. Декларація принципів терпимості. Затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503. – Назва з титул. екрану.

2. **Кожаров А.** Монизм и плюрализм в идеологии и политике / Перевод с болгарского Большаковой В. Г. и Зюсюкиной Т. Е. / А. Кожаров. – М.: Прогресс, 1976. – 304с.

3. **Лейпхарт А.** Со-общественная демократия / А. Лейпхарт // Политические исследования. – 1992. – № 3. – С. 86-99.

4. **Лекторский В. А.** О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-55.

5. **Логвинчук В. В.** Проблема наукового осмислення толерантності та групової ідентичності в західній політології / В. В. Логвинчук // Держава

і право: Збірник наукових праць. – Випуск 31. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2005. – С. 610-615.

6. **Макарычев А. С.** Стабильность и нестабильность при демократии: методологические подходы и оценки / А. С. Макарычев // Политические исследования. – 1998. – № 1. – С.149-157.

7. Политический плюрализм. История и современные проблемы: Межвузовский сборник / Под ред. Л.В.Сморгунова. – СПб, 1992. – 120 с.

8. **Gibson J.** Alternative Measures of Political Tolerance: Must Tolerance be Least-Liked? // American Journal of Political Science. – 1992. – Vol. 36. – P. 560-577.